

Riziková společnost aneb strach a nejistota jako syndrom doby

Lukáš Urban -- Policejní akademie ČR v Praze

Podtitul: **V jaké společnosti vlastně žijeme?**

Vážené dámy, vážení panové, co lze od následujícího textu očekávat?

Vstupní axiomy příspěvku bych shrnul do těchto tří bodů:

- každé pojmenované nebezpečí ztrácí podstatnou část své démoničnosti (Konrad Lorenz),
- pojmenovaný problém je z poloviny vyřešený problém (Albert Einstein),
- být připraven znamená nebýt překvapen,
- společnost je živý systém, ve kterém jedno souvisí s druhým, důsledek něčeho je zároveň příčinou jiného.

Cílem příspěvku je:

- stručně pojmenovat status quo dnešní západní společnosti (chcete-li euroamerické civilizace), do které můžeme zařadit díky globalizačním vlivům i Českou republiku a učinit tak zejména z pohledu sociologie a globalistiky,
- identifikovat rizika a generální příčiny popsané situace,
- popsat vliv strachu a nejistoty na demokracii,
- učinit stručnou prognózu dalšího vývoje společnosti.

Teoretické ukotvení příspěvku a myšlenková inspirace leží v díle:

- německého sociologa Ulricha Becka (kniha *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha : Slon, 2004.),
- anglického sociologa Anthony Giddense (kniha *Unikající svět*. Praha : Slon, 2000.),
- německého filozofa a psychologa Ericha Fromma (kniha *Mít nebo být?* Praha : Aurora, 2001.),
- českého sociálního filozofa Milana Machovce (kniha *Smysl lidské existence*. Praha : Akropolis, 2002.),
- českého sociálního filozofa Erazima Kohák
- a českého sociologa Jana Kellera.

Charakter příspěvku:

- nikoliv návodně praktický, ale obecně teoretický, jehož smyslem je najít si společně se čtenářem volný čas a zamyslet se nad charakterem této doby, dnešní společnosti a své role v ní,
- nabídka kontroverzních a provokujících úhlů pohledu na dnešní dobu.

Jedna z mnoha pouček společenských věd říká: „Chceš-li poznat společnost, podívej se na její kulturu, zejména tu masovou a mediální, a analyzuj její vězeňský systém.“ Souhlasím s ním. A proto bych se rád u tohoto rčení pozastavil a naplnil ho alespoň v jeho první části. Tedy, jak na tom je česká společnost se svojí téměř mýtickou kulturností a vzdělaností na začátku třetího tisíciletí?

Nechme mluvit statistiku, konkrétně peplemetrová měření firmy Mediaresearch.¹ Posledních pár měsíců pravidelně v neděli večer vítězí v žebříčku sledovanosti televizních pořadů druhá série reality show *SuperStar*, jejíž sledovanost se v průměru pohybuje kolem 2,3 milionu diváků. Porazil ji jedině přímý přenos z mistrovství světa v ledním hokeji ve Vídni, který sledovalo téměř 2,8 milionu diváků.

Nejčtenějším celostátním deníkem je *Blesk*, kterého se denně prodá kolem 530 tisíc (cca 23% podíl na trhu). V případě pátečního vydání, které je doplněno o víkendový *Blesk magazín*, se prodejnost zvedá o dalších 100 tisíc.

Nejsledovanějším televizním zpravodajstvím jsou *Televizní noviny* na Nově, které v průměru přitahují kolem 3,6 milionu diváků denně (cca 43 % dospělé populace), tedy o 1,5 milionu diváků více než jejich veřejnoprávní konkurent ČT1 s hlavní zpravodajskou relací *Události* (u nich činí sledovanost cca 24 % dospělé populace). U *Zpravodajského deníku* televize Prima je rozdíl ještě větší (cca 18 % dospělé populace) a pravidelně se ve sledovanosti umísťuje až za rodinným seriálem *Rodinná pouta*, jehož sledovanost se pohybuje kolem 20 % dospělé populace ČR.

A jaký má takové publikum - veřejnost vztah k politice?

Při nedávném sociologickém výzkumu, který se konal v období jarní vládní krize 2005, uvedlo zhruba 70 % respondentů, že nerozumí dění na české politické scéně. Tento skeptický postoj má logickou kopii i v praktickém chování občanů – voličů. Volební neúčast v parlamentních i komunálních volbách se pohybuje od nelichotivých 2/3 k 1/2 oprávněných voličů a je jasným důkazem „blbě nálady“ a rezignace občanů na angažovanost v jisté části veřejného prostoru.

Lze z této rádobý nesourodé sumy postřehů a orientačních ukazatelů něco vygenerovat? Troufám si tvrdit, že ano. Mám totiž pocit, že si na jejich základě lze úspěšně zodpovědět otázku, jací lidé tvoří dnešní společnost?

Jsou to lidé egoisticky pragmatičtí, jejichž hlavním cílem je mít se zítra lépe než dnes (interpretováno zejména v rovině materiálního bohatství). Cena a způsobené škody za takovou netrpělivost a chamtivost jsou vedlejší. „Vše“ je při putování za individuálním pohodlím a sebeprosazením povoleno. V tomto případě neskrývaně vítězí síla vášní a tužeb.

Lidé uspěchaní, fixovaní na pracovní výkon, kteří pracují pro to, aby měli volný čas a dostatek finančních prostředků na jeho následné „zabití“. To, že díky narůstajícímu vyčerpání psycho-sociálně strádá jejich blízcí a nakonec i oni samotní, je akceptovatelná daň za úspěch.

Lidé defenzivně militantní, kteří neustále proti něčemu nebo někomu bojují, kteří neustále s někým nebo něčím soupeří, kteří utíkají nebo staví hráze. Stačí se podívat do volebních programů, analyzovat mediální jazyk a zjistíme, že mezi nejčastěji frekventovaná slova patří například *boj s, boj proti, potírání, eliminace, riziko* nebo *problémy*.

Lidé, kteří se rádi baví. Zábava (zejména ta jednoduchá, lascivní, snadno přístupná a nenáročná) je pro ně „smyslem“ života. *Be happy, be cool, keep smiling. Být v pohodě!* To jsou hesla dnešní doby. Není nad to se netrápít, nepřemýšlet, pasivně konzumovat a ubavit se k smrti.

A s tím vším souvisí celková degenerace jazyka, izolace intelektuálních elit a sklon většinové společnosti k recyklaci již vyřčených myšlenek.

A jaká je společnost, kterou tvoří právě tito lidé?

Erich Fromm by řekl - neproduktivní a žijící v modu vlastnění. A já s ním souhlasím. Dle mého názoru se jedná o společnost orientovanou na okamžik, na prožitek, na emoce.

¹ Údaje se vztahují k 1.týdnu roku 2005 a postřehy o SuperStar jsou z druhé poloviny května 2005

Popsat by se dala také jako společnost, která pozvolna umírá na sebe samotnou, která sama sobě a ještě k tomu s úsměvem a stále rychleji kope vlastní hrob.

Jedná se o společnost praktikující krátkodobou demokracii, jenž je orientovaná na jedno volební období (někdy ani to ne). V důsledku toho se pohybuje spíše v rovině ad hoc kompromisních a líbivých opatření než v systémových koncepcích útočících na podstatu věci.

Jde o společnost bez jasných cílů – hodnotové orientace (Ralf Dahrendorf), která se setrvačně pohybuje po myšlenkových kolejích 19. století (Jan Keller). Mnoho se toho v hlavách lidí od průmyslové revoluce nezměnilo ... akorát možná tažná drezína společnosti změnila design a v jídelním voze zvítězila fast foodová forma stravování.

Je si těchto skutečností společnost vědoma? Ano. Naše společnost je reflexivní, ale moc se jí podobné myšlenky nezamlouvají. A jejím politickým reprezentantům už vůbec ne. Naneštěstí. Upřímné strašení lidí odpovídající stavu věcí totiž nepřináší vytoužené volební zisky. Proto je lepší občany všemožně chlácholit, odvádět jejich pozornost k zázračně řešitelným pseudoproblémům nebo jim ordinovat růžová sedativa typu „to je daleko, to se nás netýká“.

Přesto ... kdy a proč se tzv. západní společnost dostala ke kritické sebereflexi? Osobně bych hlavní důvody spatřoval v:

- docenění rizik nekontrolované populační exploze,
- docenění energetické zranitelnosti národních ekonomik (tzv. ropné šoky),
- eskalaci globálních ekologických problémů,
- mezinárodním terorismu
- a tvrdých sociálních dopadech neoliberální podoby ekonomické globalizace.

Shrnutí doposud napsaného. Hon na vnějšího nepřítele je snadno čitelný, dobře prodejný, z celé řady důvodů také pohodlnější, ale zda se tím skutečně řeší problémy, je více než sporné? Neměli bychom své úsilí zaměřit spíše na vnitřního nepřítele?! Není on společným jmenovatelem všeho, co nás trápí a z čeho máme strach?!

Zajímavou odpověď na tuto otázku nabízí německý sociolog Ulrich Beck, autor stále populárnější kritické koncepce současné sociální situace, kterou nazval *riziková společnost*.

Ta je založená na následujících tvrzeních:

- průmyslová moderní společnost - naše společnost - permanentně naráží na výsledky svého vlastního fungování,
- civilizační rizika mají původ v antropogenní činnosti,
- ekologické problémy mají svůj socio-kulturní rozměr.

Koncepce se stala mediálně známou v okamžiku, kdy ji Ulrich Beck publikoval jako monografii pod názvem „Riziková společnost. Na cestě do „druhé moderny“ (1986). Hlavním podnětem (důkazem) k tomu byla exploze jaderné elektrárny v ukrajinském Černobyli.

Předkládané závěry se někomu mohou zdát banální, přesto přesně vystihují charakter dnešní doby. Nikoliv nadarmo se říká, že v jednoduchosti je síla.

Samotné moderní technologie nejsou nebezpečné, ale to, co je činí rizikovými, je selhání lidského faktoru a lidská netrpělivost.

Katastrofické události provází úspěchy technické revoluce od nepaměti, ale jejich nebezpečí vzhledem k vědecko-technickému pokroku a jeho distribuci neustále narůstá a nedaří se jej z dlouhodobého hlediska eliminovat.

Společnost k tomu není slepá, ale popsanou skutečnost reflektuje velmi osobitým způsobem. Její „protiopatření“ sklouzávají k byrokratické legitimizaci status quo (převedení

rizik do řeči paragrafů, čísel a všemožných limitů) nebo přímému finančnímu profitování z jejich produkce a následné „eliminace“. Kromě morálního pokrytectví se tím vytváří nebezpečné zdání normality a citové otupění.

Hlavní negativní důsledky takového životního stylu a hodnotové orientace jsou deziluze, oslabení víry v sílu vědeckého poznání a vědeckotechnický pokrok, ztráta smyslu dalšího společenského vývoje a zesílená orientace na přítomnost. Dále to jsou:

- permanentní a masový strach a nejistota z budoucnosti, které se nikoliv náhodou stávají nosnou politickou silou,
- vytvoření všeobecného nebezpečí, které nerespektuje míru zavinění, sociální, ekonomické, kulturní nebo náboženské rozdíly, tedy
- všeobecná rovnost ve strachu a nejistotě.

Co dál? Má vůbec cenu činit nějakou prognózu, když se ve společenských vědách tolikrát potvrdilo pravidlo, že prognózování bývá buď špatné nebo ještě horší? Rezignace na vlastní osud by ale byla to nejhorší, co by společnost mohlo potkat. Takže se o jistý pohled do budoucnosti a návod na její „uspořádání“ pokusím.

Změna chodu společnosti je možná a pro zachování její další existence je hlavně nutná. Zatím je ovšem krize zastřena jakousi rouškou tajemna (režisér ságy Star Wars George Lucas by řekl, že se jedná o skrytou a sílící *Hrozbu*, která všechno skrývá), proto se jejího řešení lze dočkat pouze za souběžného splnění následujících podmínek.

Objektivní situace. Na co si apatický masový člověk nesáhne, tomu neuvěří. Jedná se o poněkud dětinskou a hlavně nebezpečnou (o to více však rozšířenou) metodu poznání. Až narůstající počet konkrétních událostí, které se nebudou odehrávat „jenom někde daleko“ v tzv. Třetím světě, případně v bezpečí domova na televizní obrazovce, učiní z krize a rizik skutečně masové téma. Studií a čísel je už v této chvíli dostatek. Éra jejich bagatelizace a zesměšňování je pryč, jenomže se jim vážně naslouchá jen v zasvěcených kruzích a ostatní je berou jako reklamní nebo „onošené“ téma. Bohužel.

Subjektivní situace. Krize se dotkne i toho posledního masového člověka. Zasáhne do jeho každodenního života. A hlavně, ohrozí mu to nejcennější, co zná: materiální blahobyť, materiální životní úroveň, rutinní pohodlí, život a zdraví. Lidově řečeno: začne mu jít skutečně o krk a on si toho bude vědom.

A v neposlední řadě se ve společnosti najde **subjekt** schopný pojmenovat problém, vysvětlit nutnost změny, subjekt schopný ji prosadit, nabídnout ucelenou alternativu, schopný učinit nepopulární (ale nezbytná) opatření směřující k jistému sebeomezení, přeorientování společnosti na duchovní hodnoty, úctu k člověku, na trpělivost a odpovědnost k životnímu prostředí, sobě samému a dosud nenarozeným generacím.

Pokud se to nepodaří, bude nás zřejmě skutečně čekat století autoritativních režimů (Ralf Dahrendorf), které budou dovedně vy(zne)užívat pocity nejistoty a bez větší diskuse pasivně hasit problémy, na jejichž vzniku se sami podílely.

Ustrašení lidé nebudou nikdy trvat na demokratických hodnotách a navíc budou v atmosféře strachu ze společensko-ekonomického poklesu a životního ohrožení úpadku svobody a smrti demokracie ještě aplaudovat.